35e JAARGANG Afl. 1 JANUARI 1934

Gereformeerd Theologisch Tijdschrift

INHOUD VAN DEZE AFLEVERING:

UITGAVE: N.V. „DE GRAAFSCHAP", AALTEN

DRUKKERIJ, UITGEVERSZAAK EN BOEKHANDEL

POSTREKENING 35540 TELEFOON No. 59

Gereformeerd Theologisch Tijdschrift

REDACTIE

Dr G. Ch. AALDERS, Dr T. HOEKSTRA, Dr G. KEIZER,
Ds C. LINDEBOOM, Dr J. RIDDERBOS.

VIJF-EN-DERTIGSTE JAARGANG
JANUARI—DECEMBER 1934

UITGAVE: N.V. „DE GRAAFSCHAP", AALTEN

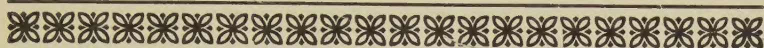
INHOUD VAN DEN VIER EN DERTIGSTEN JAARGANG.

Artikelen.

Gerecenseerde Boeken.

— —

Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 1. **Januari 1934.**

DE CHRONOLOGIE VAN DEN TIJD DER RICHTEREN VOLGENS GARSTANG

door

Dr. C. J. GOSLINGA te Buitenpost.

In mijn inleiding op de Korte Verklaring van het Boek der Richteren I, § 4 heb ik getracht een aannemelijke voorstelling te geven van de chronologie van den Richterentijd. De gegevens der Heilige Schrift stellen ons in dezen voor een vrij ingewikkeld probleem. Bij het zoeken naar een oplossing loopen de gedachten uiteen, ook ten aanzien van de vraag of de tijdsopgaven der Schrift hier alle letterlijk, dus zuiver-chronologisch moeten opgevat. Bij mijn bespreking kon ik, in overeenstemming met het bestek der Korte Verklaring, slechts enkele regels wijden aan het gevoelen van Prof. J. Garstang, die in zijn boek Joshua Judges (Londen 1931) o.m. met kracht opkomt voor de juistheid der chronologische gegevens in Richt. 11 : 26 en 1 Kon. 6 : 1. Het standpunt van Garstang is echter een nadere beschouwing ten volle waard, vooral omdat hij tot zeer merkwaardige conclusies komt. Gaarne maak ik gebruik van de gelegenheid, die de Redactie van het Geref. Theol. Tijdschrift mij biedt, om uiteen te zetten, hoe naar mijn oordeel over Garstang's beschouwingen valt te denken en na te gaan, of zijn conclusies ons noodzaken de door ons verdedigde opvatting los te laten of te wijzigen.

Om te beginnen wensch ik Garstang's gevoelen in be-

knopten vorm zoo objectief mogelijk weer te geven. Hij heeft ons dat niet moeilijk gemaakt, want na een Introduction over den tekst, dien hij aan zijn onderzoekingen ten grondslag legde, handelt hij in hfdst. 1 van The historical background over Chronology and dates (Israel and Egypt). Voornamelijk in dit hoofdstuk heeft hij zijn gedachten over het tijdrekenkundig vraagstuk neergelegd. Wij vatten den inhoud daarvan samen, voorzoover dit voor ons huidig onderzoek noodig is.

Garstang begint te constateeren, dat op het tijdstip van Israels intocht en vestiging binnen Kanaän dit land aan Egypte onderworpen was. Hetzij men dit tijdstip plaatst in de 15e of in de 13e of 12e eeuw vóór Christus, in elk geval strekte Egypte's heerschappij zich destijds over het West-Jordaanland uit. Maar merkwaardig is nu, dat in de boeken Jozua en Richteren nimmer over die Egyptische heerschappij gesproken wordt. Wat het laatste boek aangaat, is bovendien merkwaardig, dat het verhaalt van een serie onderdrukkingen en bevrijdingen, telkens gevolgd door perioden van rust, zonder dat blijkt welke politieke verhoudingen oorzaak waren, dat Israël alleen bij tusschenpoozen (maar dan ook vrij lang achtereen) een rustig bestaan had. 't Schijnt dat we hier te doen hebben met een aantal fragmenten van een groot schilderstuk, die op de rechte wijze in één lijst bijeengevoegd moeten worden om een samenhangend beeld te vertoonen. M. a. w. de historische achtergrond ontbreekt en deze kan alleen door de Egyptische historie en chronologie geleverd worden.

Den intocht der Israelieten in Kanaän stelt Garstang omstreeks 1407 v. Chr. Bij de opgravingen door hem in 1928—'30 verricht is n.l. gebleken dat Jericho, Ai en Hazor alle omstreeks het einde van de 15e eeuw v. Chr. (het midden van het z.g. laat-bronzen tijdperk, 1600—1200) moeten verwoest zijn. Daar Ai en Hazor niet weder zijn opgebouwd, moet deze verwoesting dezelfde zijn als die tijdens Jozua, zie Joz. 6, 8, 11. Deze resultaten stemmen overeen met het Bijbelsch

bericht, dat de exodus 480 jaren aan het begin van den tempelbouw (967 v. Chr.) voorafging, want dit gegeven brengt ons tot het jaar 967 + 480 =) 1447 v. Chr. De intocht in Kanaän valt echter 40 jaren later en zoo komen we tot het jaar 1407 v. Chr. als punt van uitgang voor de chronologie van den tijd na Mozes. De tijd der Richteren begint echter eerst na Jozua. Voor de periode van diens leiderschap en van het wegsterven van het oudere geslacht (waarvoor de Schrift geen getallen geeft, Jozua 24 : 31, Richt. 2 : 10) rekent Garstang 40 jaar. In 1367 begint dan volgens hem de eerste der door 't Richterenboek vermelde onderdrukkingen, n.l. die van Kuschan Rischataïm, Richt. 3 : 8.

Toegekomen aan de opgaven van het boek der Richteren gaat Garstang te werk als volgt. Eerst telt hij al deze opgaven uit hfdst. 3—16 bijeen en verkrijgt een getal van 411 jaren tot Simsons dood (de gewone berekening is 410, maar in h. 10 : 8 houdt G. het eerstgenoemde „jaar" voor een andere opgave dan de „achttien jaren" en telt derhalve 19 jaren). Dan schrapt hij allereerst de jaren der z.g. kleine richters Tola, Jaïr, Ebzan, Elon, Abdon, in totaal 70 jaar, omdat het bestaan dezer mannen berust op na-exilische fantasie ; eveneens schrapt hij de 18 jaren uit h. 10 : 8, omdat deze tijd van Ammonietische onderdrukking der Oost-Jordaansche stammen reeds voorbij was, toen de Ammonieten het West-Jordaanland aantastten en dus niet meegerekend worden mag ; ten slotte trekt hij ook de 20 jaren van Simsons richterschap van het verkregen getal af, omdat deze geheel vallen binnen de 40 jaren der Filistijnsche overheersching (zie h. 13 : 1, 15 : 20). Het totaal van 411 moet derhalve verminderd worden met (70 + 18 + 20 =) 108, blijft 303 jaren voor het tijdvak van het begin der eerste tot het eind der laatste vijandelijke overheersching. Dit klopt weder met de opgave van h. 11 : 26, volgens welke 300 jaar verloopen zijn tusschen Israels verblijf in Hezbon en het optreden van Jefta. Immers van het gevonden getal van 303 jaren moet wel afgetrokken 40 jaar van den tijd der Filistij-

nen en 5 van Jefta, tezamen 45 jaar, maar erbij geteld moeten de 40 jaar van Jozua en de voortrekkers, benevens 2 jaar gedurende welke Israel al vóór den intocht in Hezbon woonde, tezamen 42 jaar, zoodat we precies 300 jaar krijgen.

Nu gaat Garstang de verschillende en opeenvolgende perioden van den Richterentijd (Jozua inbegrepen) stellen naast de overeenkomstige perioden uit de geschiedenis van Egypte. Hij ontveinst zich niet, dat hier aan beide zijden een onzeker element in de berekening is, inzooverre de ronde getallen uit het Richterenboek naar boven of naar onder afgerond kunnen zijn en anderzijds de Egyptische jaartallen door Hall telkens ongeveer 6 jaar hooger genomen worden dan door Breasted, aan wiens Ancient Records of Egypt de opgaven van Garstang zijn ontleend. Ook al zouden de aangenomen jaartallen dus eenige wijziging moeten ondergaan, dan nog meent Garstang dat zijn methode van nevens-elkanderstelling een allermerkwaardigst resultaat oplevert n.l. dat parallel met de afwisseling van rust en onrust in Kanaän, in Egypte perioden van krachtige gezagshandhaving en inzinking gestadig elkander afwisselden, en dan wel in dier voege, dat Israel aan verdrukking blootstond, als Egypte zwak was, maar dat het rust genoot, wanneer een Farao op den troon zat, die zich ook in Kanaän wist te doen eerbiedigen.

Garstang geeft dan het volgende schema, waarbij details zijn weggelaten.

1407—1367 : Verovering van Kanaän onder Jozua, periode der oudsten — in Egypte de oude Farao Amenhotep III, die de verdediging van Kanaän aan zijn vasallen overlaat ; vanaf 1375 de zwakke koning Amenthotep IV (Achnaton).

1367—1359 : Onderdrukking door Kuschan-Rischataïm — tweede helft der regeering van Amenthotep IV.

1359—1319 : Tijd van rust na Othniël — bevestiging van tweede helft der regeering van Amenthotep IV.

1359—1319 : Tijd van rust na Othmiël — bevestiging van het Egyptisch gezag onder Tutenkhamon, 1356—1350, en Harmhab, 1350—1314.

1319—1301 : Onderdrukking door Eglon — eerste helft der regeering van Seti I, 1314—1292, die in 1305 een strafexpeditie houdt naar Syrië en Palestina.

1301—1221 : Tijd van rust na Eglon — tweede helft van Seti I, en vanaf 1292 het krachtig bewind van Farao Ramses II, de Groote, dat duurde tot 1225.

1221—1201 : Onderdrukking door Jabin en Sisera — Farao Merneptah, 1225—1205, dempt eerst een opstand in Kanaän. 1223, maar laat zich verder niet meer gelden ; opgevolgd door een opstandeling, 1205—1200.

1201—1161 : Tijd van rust na Debora — restauratie onder Set-Necht, 1200—1198, en Ramses III, 1198—1167, op 't laatst verval en inzinking.

1161—1154 : Onderdrukking door de Midianieten — zwakke opvolgers van Ramses III.

1154—1114 : Tijd van rust onder Gideon, behoefte aan het koningschap, nu de bescherming en het prestige van Egypte geheel gaan verdwijnen — Egypte trekt zich uit Syrië terug.

Gelijk we reeds lieten doorschemeren trekt Garstang uit zijn vergelijking van de gegevens der Israelietische en der Egyptische geschiedenis nu de conclusie dat tusschen beide in dit tijdvak een nauw verband bestaat. Als Egypte zich laat gelden, is het in en om Kanaän rustig en geniet Israel daarvan het voordeel, maar als Egypte den teugel slap laat hangen, verheffen zich allerlei potentaatjes en wordt Israel daarvan de dupe. Hier is een parallellisme, dat te regelmatig is om toevallig te zijn. „Fluctuations in the efficiency of the Egyptian rule are reflected plainly in the history of Israel" (blz. 63). Vooral het samenvallen van de lange rustperiode na Ehud (Richt. 3 : 30, 80 jaar) met de buitengewoon lange regeering van Ramses II spreekt hier zeer sterk, maar ook het samentreffen van Eglon's invallen met een Bedoeïnen-opstand, die door Seti I is onderdrukt, terwijl ook het optreden van Jabin en Sisera gelijktijdig met anarchie en opstand in Egypte onder Syrische leiding blijkbaar wijst op samen-

hang.[1]) Garstang is dan ook overtuigd, dat zijn theorie niet slechts de waarde heeft van een werkhypothese, maar te beschouwen is als resultaat van volkomen betrouwbaar wetenschappelijk onderzoek, terwijl zij naar zijn oordeel inzonderheid daardoor aanbevolen wordt, dat ze zoowel in overeenstemming is met de oudste Bijbelsche berichten over het betrokken tijdvak als met de resultaten der opgravingen in Palestina.

Dit laatste is zonder twijfel ook van groot belang. Wanneer het getuigenis der opgravingen de juistheid der Bijbelsche berichtgeving komt bevestigen, nemen wij daarvan dankbaar nota, en spreken we de hoop uit dat velen, die met de betrouwbaarheid der Bijbelsche gegevens geen ernst plegen te maken, zich hierdoor tot meerdere voorzichtigheid genoopt zullen achten. Wij gaan daarom echter nog niet mede met Dr. A. H. Edelkoort die, getroffen door het frappante der aangevoerde synchronismen, Garstang's theorie over den samenhang van Israelietische en Egyptische historie in het Richterentijdvak in hoofdzaak bewezen acht (zie Nieuwe Theol. Stud., afl. Juni 1932, blz. 174—191). Naar ons oordeel kan zeer wel de chronologische juistheid van de opgaven in 1 Kon. 6 : 1 en Richt. 11 : 26 gehandhaafd worden, zonder dat men genoodzaakt is de bedoelde theorie van Garstang te aanvaarden. We meenen dat deze theorie niet vrij is van een zekere willekeur, aan bepaalde gegevens geen recht doet wedervaren, dat ze tengevolge daarvan ook met de feiten in strijd komt en bovendien lijdt aan innerlijke tegenstrijdigheid. Wij willen trachten dit in de volgende bladzijden aan te toonen. Vooraf ga de opmerking, dat er geen reden is om a priori reeds afwijzend tegenover Garstang's gevoelen positie te nemen. Er is geen enkel principiëel bezwaar om te denken, dat God de Egyptische wereldmacht heeft willen

[1]) Een punt van aanraking ziet G. ook hierin, dat Samgar nader aangeduid wordt als Ben Anath (Richt. 3 : 31), terwijl Ben Anath in Egyptische berichten voorkomt als de naam van een Syrisch zeekapitein tijdens Ramses II. Dit argument kunnen we hier laten rusten.

gebruiken om bij tijden aan Zijn volk een rustig bestaan te waarborgen. God werkt in den regel middellijk en bedient zich ook van de grootste wereldmachten voor doeleinden, waarvan ze zichzelf allerminst bewust zijn. Maar nu de Schrift zelf in dit verband over Egyptische invloeden geheel zwijgt, moeten er toch wel klemmende argumenten worden aangevoerd, aleer we zulk een directen en constanten samenhang kunnen aannemen, als Garstang meent ontdekt te hebben.

De vraag waarom het nu allereerst gaat, is deze : is metterdaad door Garstang aangetoond, dat de perioden van verdrukking van Israel geregeld temporeel samenvielen met tijdperken van inzinking in Egypte en waren de perioden van rust voor Israel gelijktijdig met tijdperken van een krachtig bewind in Egypte ? Het valt moeilijk deze vraag bevestigend te beantwoorden, ook al rekent men met de door Garstang toegegeven mogelijkheid, dat zijn jaartallen eenigszins onjuist zijn.

Vooreerst toch moet opgemerkt dat de wijze, waarop Garstang komt tot zijn chronologie van den Richterentijd in sommige opzichten zeer willekeurig is. Hij neemt aan dat het boek der Richteren is samengesteld uit fragmenten, die hij naar de daartoe gebruikte bronnen betitelt met de bekende namen J, E, J, E, D en P. Met de beide laatste „bronnen" rekent hij niet, omdat de betrouwbaarheid daarvan niet vaststaat. Dit is de oorzaak dat hij Tola, Jaïr, Ebzan, Elon en Abdon, die alleen in P vermeld worden, uit de rij der richters schrapt. Voor Garstang wordt het chronologisch probleem daardoor aanmerkelijk vereenvoudigd, want hij bespaart op die manier 70 jaren, maar voor ons is dit „resultaat" in elk geval onaannemelijk, wijl in strijd met het gezag der Heilige Schrift. [2]). Er moet in onze chronologie plaats blijven ook voor deze „kleine richters". Willekeurig is eveneens het niet-

---

[2]) De z.g. bronnenhypothese wordt trouwens voor Richteren in geenen deele algemeen gehuldigd, zie de Korte Verklaring, blz. 13 noot.

meetellen van de 18 jaren der Ammonietische onderdrukking, de tekst biedt hieraan geen den minsten steun, bovendien volgt uit Garstang's rangschikking dat deze 18 jaren dan voor 't grootste deel vallen onder Gideon, hetgeen al zeer onwaarschijnlijk is; volgens den tekst valt de druk der Ammonieten geruimen tijd na Gideon en (althans ten deele) gelijktijdig met de actie der Filistijnen, zie Richt. 10 : 7, die volgens Garstang's berekenig eerst begint na Jefta's dood. Ook ten aanzien van het tijdperk, dat op de Filistijnsche overheersching volgt, handelt Garstang weder vrij willekeurig. Die overheersching eindigde volgens hem in 1065 en David kwam na de regeering in 1010. Van de tusschenliggende 55 jaar krijgt Eli er 20, Samuel ook 20 en Saul slechts 15. Dit is o. m. in strijd met het Bijbelsch bericht, dat Samuel bij Mizpa een eind gemaakt heeft aan de heerschappij der Filistijnen (1 Sam. 7 : 13). Maar genoeg om te doen zien, dat we de chronologische indeeling van den Richterentijd, zooals Garstang die biedt, met groote reserve moeten beschouwen en op bepaalde punten beslist afwijzen.

In de tweede plaats is de juistheid van enkele dateeringen en „coïncidenties" van Garstang ook uit anderen hoofde aan ernstigen twijfel onderhevig. Dit geldt reeds aanstonds eenigermate bij de aanvangsdateering. Garstang schat het tijdvak van het begin van Jozua's leiderschap tot het begin der eerste onderdrukking, Richt. 3 : 8, op 40 jaar, 1407—1367. Dit is waarschijnlijk te hoog genomen, vooreerst omdat Jozua's leiderschap niet zoo lang kan geduurd hebben (vgl. G. 30 jaren), maar bovendien ook omdat de eerste richter Othniël reeds ± 1400 als jongere broeder van Kaleb mede vooraan stond in den strijd. Garstang laat Othniël als bestrijder optreden in 1359. Wij meenen om de genoemde redenen niet lager te mogen afdalen dan 1365, uiterlijk 1364. [3]) Schijnbaar is dit verschil onbeteekenend, maar het

[3]) Hooger kunnen we niet opklimmen, omdat in den tijd na 1400 een nieuw geslacht moet zijn opgegroeid, Richt. 2 : 10. Zie over de chronologie van Jozua's leven mijn Korte Verklaring van Jozua, blz. 30 v.

tegendeel blijkt bij Garstang's dateering van de Moabietische onderdrukking, die 40 jaren na Othniël begonnen moet zijn (Richt. 3 : 11) en 18 jaren geduurd heeft, dus volgens Garstang van 1319—1301, onder Farao Seti I, 1314—1292. Nu heeft deze Farao in de eerste jaren zijner regeering te kampen gehad met een opstand van verscheidene stammen in en om Kanaän, dien hij in zijn 9e jaar heeft bedwongen, volgens Garstang in 1305. Dit jaartal klopt niet met het voortduren der Moabietische overheersching tot 1301. Indien Seti I in 1305 orde op zaken gesteld heeft, heeft hij ook de Moabietische indringers teruggedrongen. En indien het geschil tusschen Israel en Moab vrij onbeduidend was en wel kon voortduren na Seti's terugtocht (zooals G. betoogt, blz. 273 v.), dan mag gevraagd, hoe deze beschouwing te rijmen is met de theorie, dat Israel juist tengevolge van Egypte's krachtig ingrijpen telkens een periode van rust kon genieten. Daarover straks meer. Voor ons bestaat deze moeilijkheid reeds daarom niet, wijl we de Moabietische jaren uiterlijk stellen van 1324—1306, zoodat het einde even valt vóór den tocht van Seti I. We willen thans echter alleen doen zien, dat Garstang's rekening niet uitkomt.[4]) Dit is eveneens het geval ten aanzien van den tijd van Farao Ramses II, 1292—1225, welke volgens Garstang geheel valt binnen de 80 jaren rust na Ehud's optreden, 1301—1321. In al die jaren is er naar Garstang's berekening in Kanaän geen vreemde overheersching geweest. Nauwkeurige bestudeering van de betrokken gegevens uit het Richterenboek (welke alle behooren tot de door G. betrouwbaar geachte fragmenten) had hem echter kunnen duidelijk maken, dat de 80 jaren niet zoo onverdeeld rustig geweest zijn als hij aanneemt. De actie der Kanaänieten, die 20 jaren geduurd heeft, moet al spoedig na Ehud's dood begonnen zijn (Richt. 4 : 1), in dienzelfden

[4]) G. kan zich hier niet beroepen op de onzekerheid van zijn jaartallen, want volgens een andere berekening vielen Seti's regeeringsjaren niet later, doch vroeger (1321—1300), waardoor de moeilijkheid voor G. nog grooter wordt.

tijd viel ook het optreden van Samgar (Richt. 3 : 31, door G. voor een historisch persoon gehouden), die een tijdgenoot was van Jaël en Debora (Richt. 5 : 6, 7), welke vrouwen aan het einde van de Kanaänietische periode naar voren treden. [5]) Binnen de genoemde 80 jaren valt dus althans in het Noorden des lands ook een periode van druk, gevolgd door een bevrijdingskamp. Garstang zal derhalve moeten toestemmen, dat zijn beroep op de parallellie van Ramses' langdurig bewind en de rustperiode na Ehud min of meer wankel komt te staan, òf hij zal met veronachtzaming van de aangevoerde plaatsen moeten aannemen, dat de tijd van Sisera eerst na Ramses viel. Hij doet het laatste, doch is, gelijk we zien zullen, ook daarmede niet gelukkig.

Zoo blijkt o. i. dat Garstang's theorie — en ziedaar onze derde opmerking — niet op de feiten klopt. We kunnen dit nog met een ander merkwaardig voorbeeld adstrueeren. Op Ramses II volgde in 1225 (vlg. anderen reeds in 1232) Farao Merneptah. Deze onderdrukte in 1223 een opstand in Kanaän, aan welk feit hij wellicht den eeretitel „bedwinger van Gezer" te danken heeft.[6]) Nu had op dezen geslaagden veldtocht, die zich tot in het Noorden van Kanaän uitstrekte, volgens Garstang's theorie, een tijdperk van rust voor dit land moeten volgen. Doch integendeel valt naar zijn dateering onmiddellijk daarna de Kanaänietische overheersching, 1221-1201. Deze „coïncidentie" is toch wel fataal voor Garstang's theorie en hij kan zich uit deze impasse slechts redden door te zeggen, dat Merneptah „after quelling the great rebellion in Canaan (1223) showed no further sign of activity in Syria" (blz. 63). Wij achten ons evenwel gerechtigd tot de conclusie dat òf de veronderstelde „coïncidentie" niet feitelijk bestaan heeft, òf dat de verhouding tusschen Egyptische en Kanaänietische toestanden eenigszins anders geweest is dan

---

[5]) Zie hierover breeder de Korte Verklaring, blz. 34 v.

[6]) Zie Noordtzij, Gods Woord en der eeuwen getuigenis [2], 1931, blz. 307. Volgens de Groot, Jozua (in Tekst en Uitleg), was er in Palestina ook een „bron van Menephta" (blz. 155).

Garstang zich denkt. Dat de theorie niet op de feiten klopt, laat zich bovendien op deze wijze betoogen, dat bij deze theorie de rustperioden voor Israel telkens slechts konden beginnen eenigen tijd nàdat in Egypte een krachtig Farao was aan het bewind gekomen. Doch blijkens zijn jaartallenlijst is herhaaldelijk het tegenovergestelde het geval geweest. De rust onder Othniël begint (1359), nog vóórdat Farao Tutenkhamon aan de regeering komt (1356), en die onder Debora (1201) nog vóór Farao Set-Necht (1200—1198), en het merkwaardigste is wel, dat (volgens G.) juist als Egypte's macht voor goed inzinkt, voor Israel een tijdperk van rust onder Gideon begint (1154). Hoe dit te rijmen is, verklaart Garstang niet.

Evenmin verklaart hij — en dit is onze laatste opmerking — hoe het kwam, dat de handhaving der Egyptische suprematie steeds weer in het belang der Israelieten was. Hiermede wijzen we wel op een der voornaamste bezwaren, die tegen Garstang's theorie kunnen worden ingebracht: haar innerlijke tegenstrijdigheid. Eenerzijds onderstelt zij dat de Israelieten zich ten koste van Egypte's macht en aanzien in Kanaän hebben vastgezet. Juist omdat er van Farao Amenhotep III en zijn opvolger zoo weinig kracht uitging, heeft Israel zich van Kanaän kunnen meester maken, ook van steden die aan Egypte onderworpen waren. Hier was dus de zwakheid van Egypte in Israels voordeel. Dan moesten echter de Farao's het volk der twaalf stammen (dat bovendien voorheen zich aan Egypte's heerschappij onttrokken had) wel beschouwen als een volk van vijanden. Maar hoe kan dan ter anderer zijde volgens dezelfde theorie Israel steeds veiligheid en rust genoten hebben, als Egypte sterk was? Waarom hebben Farao Tutenkhamon en zijn opvolger Harmhab de vreemde indringers niet getuchtigd? Had Egypte reden om de Israelieten te sparen en te ontzien? En waarom vernemen we nimmer dat een Egyptisch leger Israels onderdrukkers verdreef? Dat zou geheel in de lijn van Garstang's beschouwingen gelegen hebben, doch terwijl van dergelijke steunver-

leening niets bericht wordt, blijkt wel het tegendeel, want zoowel Seti I als Merneptah hebben bij hun tochten naar Kanaän ook Israel in mindere of meerdere mate gehavend. Dit is volkomen begrijpelijk, want waarom zouden de Egyptische legers onderscheid gemaakt hebben tusschen de Israelieten en andere volksstammen? Maar deze feiten passen niet bij de theorie van Garstang, doch geven eerder grond voor de gedachte dat, als Egypte zich in Kanaän krachtig liet gelden, ook Israel den druk daarvan ondervond, maar dat Israel zich sterk kon maken, wanneer het volk der Farao's zich om het bezit van Kanaän weinig bekommerde.

Dat laatste is zeker somtijds feitelijk het geval geweest. Maar een algemeenen regel daaruit afleiden willen en mogen wij allerminst. En wel omdat we gelooven, dat de samenhang tusschen Egypte's geschiedenis en die van Israel in den Richterentijd volstrekt niet zoo nauw en zoo onmiddellijk-voelbaar geweest is als Garstang het voorstelt. Ontkennen doen we dien samenhang niet. Wanneer Garstang zegt, dat juist vele steden, die Israel niet blijvend heeft kunnen onderwerpen, zooals Beth-Sean, Megiddo, Acco, Gezer, Jerusalem en Gaza, centra waren van Egyptisch gezag (blz. 53.), dan geeft dat zeer zeker te denken. Maar ook hieruit valt toch weder geen andere conclusie te trekken, dan dat de verhouding tusschen Egyptenaren en Israelieten, voorzoover ze met elkander in aanraking kwamen, een vijandige was. Hoewel ook weder niet in die mate, dat Egypte er alles op zette om de Israelieten uit Kanaän te verdrijven. Hoogstwaarschijnlijk zijn we niet ver van de waarheid, als we zeggen, dat het doen en laten der Israelieten Egypte betrekkelijk onverschillig was. Wanneer het van hen geen hinder ondervond, liet het hen met rust. Als echter een min of meer algemeene opstand of beroering onder de bewoners in Kanaän en omgeving tot ingrijpen noodzaakte, dan werd een speciale expeditie daarheen gezonden (zooals onder Seti I en Merneptah) om de Egyptische belangen te beschermen, en dan kregen de Israe-

lieten ook hun portie van de klappen, die uitgedeeld werden, Maar dit was slechts zelden het geval.

Hierdoor wordt dan ook ten deele het zwijgen van Jozua en Richteren over Egypte verklaard. Prof. Noordtzij zegt daarvan in zijn boek, Gods Woord en der eeuwen getuigenis o. m. het volgende: „De Amarna-brieven hebben ons geleerd, dat de Egyptenaren wel de kuststeden en de vlakte van Jizreël bezet hielden, maar zich van een poging tot beheersching van het bergland stelselmatig onthouden hebben. Hun ambtenaren beperkten zich tot het kustgebied en enkele „bruggehoofden" in de richting van het gebergte als Gezer en Lachis, maar het bergland lieten ze links liggen...... Trouwens wat hun legers bij hun tochten naar Noord-Syrië in dat min of meer gevaarlijke bergland moesten doen, is niet duidelijk. Blijkbaar hebben ze veel meer commerciëele dan zuiver staatkundige doeleinden nagejaagd en hebben ze steeds weer getracht de groote handelswegen naar het Noorden te beheerschen." [7]) In gelijken geest zegt ook Prof. de Groot: „De veldtocht van Jozua en de zijnen was voornamelijk gericht tegen het Palestijnsche bergland, waar de Egyptische macht nooit groot geweest is. Er was derhalve alle reden voor den Pharao om den strijd in de bergen tusschen Israelieten en Kanaänieten te beschouwen als een interne aangelegenheid, waarbij hij geen belang had, zoolang men bleef buiten de gebieden, waar hij nog het roer in handen hield." [8])

Belangrijk is ook wat Prof. Noordtzij nog aan het bovenstaande toevoegt: „We mogen nooit vergeten, dat het O. T. geen geschiedenis wil geven van Israels lotgevallen. Hier wordt niet verteld wat er met Israel gebeurd is, maar wat God in het midden van Israel heeft gedaan. Vandaar dat over den juridischen status van Kanaän ten eenenmale gezwegen wordt en evenmin bijzonderheden worden medege-

---

7) Noordtzij, a.w., blz. 317.

8) De Groot, a.w., blz. 18.

deeld aangaande dien van Israel zelf. Het religieuse en *niet* het politieke leven des volks staat in het centrum der belangstelling. Het doel der schrijvers is dan ook volkomen bereikt, wanneer ze ons een globale en volstrekt niet in bijzonderheden afdalende teekening hebben gegeven van de wijze waarop Israel in het bezit komt van het beloofde land."

We laten de zaak, waarover het in deze citaten gaat, verder rusten. We gaven ze slechts om eenig licht te laten vallen op de relatie tusschen Israel en Egypte in den Richterentijd, die zich volgens Garstang immers eenigszins weerspiegelde in de chronologie van beide volken uit dien tijd. De vraag die ons in dit artikel bezig hield, meenen we in het bovenstaande voldoende te hebben besproken. Resumeerende stellen we vast, dat Garstang niet heeft aangetoond, dat de tijden van rust voor Israel regelmatig parallel liepen met tijden van een krachtig bewind in Egypte, en dat hij evenmin heeft duidelijk gemaakt hoe een krachtig handhaven van de Egyptische suprematie in Kanaän aan Israel moest ten goede komen. Zoowel de door Garstang aan den dag gelegde willekeur bij het maken van zijn berekeningen als de innerlijke zwakheid van zijn conclusiën bevatten een waarschuwing om hem niet als gids te volgen bij de bestudeering van het chronologisch probleem, waarvoor het Richterenboek ons stelt. De waarde van Garstang's theorie ligt zeer zeker in het zoeken van verband en aanrakingspunten tusschen Israels geschiedenis en die van het destijds nog zoo machtige rijk der Farao's. Wellicht brengt de Egyptologie ons op den duur nog meer positieve resultaten, waarop belangrijke conclusies kunnen gebouwd worden. Maar in hetgeen door Garstang aangevoerd is, zien we voorshands geen aanleiding om de chronologie van den Richterentijd, gelijk ze in de Korte Verklaring geboden is [9]), te herzien.

---

[9]) Zie § 4 van de inleiding, getiteld Chronologie, blz. 28—39, speciaal blz. 38. Slechts hebben we geen enkel bezwaar om, zoo noodig, den exodus in 1447 en den intocht in 1407 te plaatsen, gelijk Garstang doet. Zoo heel precies kunnen we dat toch niet uitmaken.

EEN NIEUW „DOGMA"

door

Ds. P. PRINS te Deventer.

III.

We willen nu zien de verhouding van : *de „Nazi's en „de natie"*, en zetten in dit artikel voort onze beschouwing naar aanleiding van het werk van Alfred Rosenberg ,,Der Mythus des 20 Jahrhunderts." 3te Aufl. München, 1932.

Velen meenen, dat de sterke golf van anti-semitisme, die momenteel over Duitschland rolt, een tijdelijk toevallig verschijnsel is, dat met de kernleer van het Nationaal Socialisme, niet in een wezenlijk-onlosmakelijk verband staat. Zoo willen het de Hitler-vereerders in Holland, om licht te bevroeden redenen, ook maar het liefst voorstellen. [1])

Deze voorstelling is onzes inziens met de werkelijkheid in strijd. We hopen het aan te toonen in hetgeen hieronder volgt. We willen namelijk met gegevens uit het bovengenoemde werk de vraag beantwoorden :

Welke is de verhouding van de ,,nazi's" tot de natie.

Dat wij in de onderhavige kwestie niet te doen hebben met een bijzaak, maar met een hoofdpunt, niet met een vraag van practisch politiek beleid, maar van principieelen aard — dit blijkt wel zeer duidelijk uit geheel den gang van het betoog van Rosenberg.

Trouwens niet alleen hij, [2]) maar heel de partij, [3]) neemt deze zaak volstrekt niet ,,en bagatelle". Het rassenvraagstuk, waarvan het anti-semitisme de felle concretiseering is, beheerscht het geheele werk van Rosenberg. Hij bestrijdt Marx zoo heftig, juist omdat deze het rassenonderscheid verwierp. Dat moet in Marx *gesignaleerd* worden, hoe langer hoe meer,

en dit standpunt van Marx als een ,,fremde Pflanze aus dem Deutschen Leben auszurotten, ist die grosze Sendung der neuen deutschen Arbeitersbewegung"...... (pag. 36.)

En dan merkt deze Rosenberg hierbij op, dat deze Marx een jood was, en juist omdat hij jood was, dit internationaliseerende gevoelen aanhing, en verbreidde.

En dan moeten wij hierbij geen oogenblik uit het oog verliezen, hoe groot in Europa, maar dan vooral in Duitschland de macht der joden is. [4])

De joodsche bankier, journalist en Marxist, (hetzij in theorie, of in de praktijk van het politieke leven), zij zijn in Duitschland, (of moeten wij zeggen, zij w a r e n), figuren, volstrekt niet zeldzaam, en machten, waarmee elk moet rekenen. [5])

Dat werden zij volgens R. sinds de Fransche Revolutie, met zijn ,,Predigt der unsinnigen Menschengleichheit" (pag. 489). Uit die ,,Predigt" is dan ook voortgekomen de emancipatie der joden. ,,Dank der Humanitätspredigt und der Lehre von der Menschengleichheit konnte jeder Jude, Neger, Mulatte vollberechtiger Bürger eines europäischen Staates werden, dank der humanitären Sorge für den Einzelnen wimmelt es in den europäischen Staaten von Luxusanstalten für unheilbar Kranke und Irrsinnige ; dank der Humanität wird auch der rückfallige Verbrecher als unglücklicher Mensch ohne Bezug auf die Interessen des ganzen Volkes gewertet, bei der ersten Möglichkeit wieder auf die Gesellschafft losgelassen und in seiner Fortplanzungsfähigkeit nicht behindert. Im Namen der Humanität und der ,,Freiheit des Geistes" wird den Schmutzjournalisten und jedem ehrlosen Halunken der Vertrieb jeglicher Bordel-Litteratur gestattet ; dank der Humanität dürfen Nigger und Juden in die nordische Rasse hineinheiraten, ja wichtige Ämter bekleiden. Diese an keinen rassischen Ehrbegriff gebundene Humanität hat das unerhörteste Betrugswesen der Börse zu einem geachteten Beruf unter anderen gemacht, ja dieses organisierte Verbrechertum in Frack und Zylinder bestimmt heute auf

Weltwirtschafts- und „Sachverständigen"-Konferenzen selbstherrlich über jahrzehntelange Fronarbeiten von Millionenvölkern." (pag. 212).

Aan de heftige uitbarstingen van het sentiment des schrijvers kunnen wij zien, dat we hier niet met een bijzaak, maar met een *kern*kwestie te doen hebben.

We mogen ook niet zeggen, dat dit door de politieke gebeurtenissen van Maart 1933 is ingegeven, [6]) want het boek is reeds eerder verschenen. Dan zou het nog veeleer andersom zijn, *niet* het *boek* geinspireerd door de *gebeurtenissen*, maar de gebeurtenissen mede geinspireerd door dit boek.

Want immers, voor men in Duitschland de bepalingen opstelde van de „numerus clausus" en de ariërparagrafen heeft neergeschreven, leeraarde R. reeds met groote kracht de *principiëele ongelijkheid* van het ras der Duitschers en dat der Joden, en niet alleen ongelijkheid, maar ook *superioriteit* van het eene boven het andere. „Dasz der Heroische nicht gleiches Recht haben kann mit den Börsenspekulanten ; dasz dem Bekenner der unsittlich-ungermanischen Talmudgesetze mit einem Hanseaten oder deutschen Offizier keine gleichen Rechte auf Lebensgestaltung der Nation zugesprochen werden durften......" (p.g. 120) het spreekt vanuit rassenoogpunt vanzelf.

Wij hooren, hoe hier de tegenstelling in duidelijke taal wordt geteekend. Het is de tegenstelling tusschen „nordisch-germanisch" en : „untermensch". (pag. 121). Superieur en inferieur.

Alleen degenen, die aan de bouw van het volk, in liefde tot het volk medewerken, hebben recht om staatsburger te zijn. „Ehen zwischen Deutschen und Juden sind zu verbieten, solange überhaupt noch Juden auf deutschem Boden leben dürfen. (Dasz sämtliche Juden alle Staatsbürgerrechte verlieren und unter das ihnen gebührende Fremdenrecht gestellt werden, versteht sich von selbst). Geschlechtlicher Verkehr, Notzucht usw. zwischen Deutschen und Juden ist ja nach

der Schwere des Falles mit Vermögensbeschlagnahme, Ausweisung, Zuchthaus und Tod zu bestrafen. Das Staatsbürgerrecht darf kein Wiegengeschenk sein, sondern muss erarbeitet werden. Nur Pflichterfülling und Dienst für die Volksehre hat Verleihung dieses Rechtes zur Folge, was ebenso feierlich vor sich zu gehen hat, wie die heutige Konfirmation. Nur wenn für etwas geopfert worden ist, ist man bereit, dafür zu kämpfen." (pag. 569).

En dat men in Duitschland zoo lange jaren aaneen *niet* is gekomen tot deze zienswijze, en tot de uitvoering van deze besluiten, is uitsluitend te wijten, aan de lang voortdurende hypnose, die uitging van de leugenleuze der Fransche revolutie. Nader van het Marxisme.

Maar wie goed luistert, hoort dat alle verwijten, die neerstriemen op den rug van het Marxisme, eigenlijk ook treffen de kern van het christendom in zijn ethiek: dat we God moeten liefhebben bovenal, *en den naaste, elken* naaste, als onszelven.

Tegelijk met het gehate, wijl alles nivelleerende Marxisme, wordt overboord geworpen, het christendom met zijn consequentie van liefde tot elken naaste, ook den naaste van een ander ras, ook den in ellende verkeerenden naaste. „Aus dem Zwangsglaubensatz der Schrankenlosen Liebe und der Gleichkeit alles Menschlichen vor Gott einerseits, der Lehre vom demokratischen rasselosen und von keinem nationalverwurzelten Ehrgedanken getragenen „Menschenrecht" andererseits, hat sich die europäische Gesellschaft geradezu als Hüterin des Minderwertigen, Kranken, Verkrüppelten, Verbrecherischen und Verfaulten „entwickelt". (pag. 181).

* * *

Dat wel het andere uiterste wordt bereikt, wanneer ook in de praktijk de verste consequentie's van het Nationaal Socialisme worden getrokken, moge blijken uit hetgeen R. zegt over de bejegening der joden in de toekomst van het nieuwe rijk.

„Das Recht des kommenden Reiches wird hier mit eisernem Besen kehren. Es wird sich das Wort Lagardes über die Juden zueigen machen müssen, dasz man Trichinen [7]) nicht erziehen kann, sondern so schnell als möglich unschädlich zu machen hat...... wenn Strick und Galgen die notwendige Säuberung vorzunehmen beginnen. Man wird einst staunen, wie schnell der ganze Spuk zusammenbricht, wenn die energische Faust eines starken Ehrenmannes das in Seidenfracks stolzierende Gesindel von Bank und Börse am Kragen faszt und durch legale Mittel einer neuen Justiz aufhängen läszt. Recht ist für uns einzig und allein, was der deutschen Ehre dient." (pag. 580).

* * *

Achter deze innige afkeer van het *ras* der joden, loeit de haat tegen de *religie* der joden. En nog een schrede verder teruggaande, ontmoeten wij de houding van hartgrondige afkeer tegen den *God* der joden. Eigenlijk vereenzelvigt hij deze beide, het jodendom met den joodschen God. Jahwe is de schepping van het jodendom, en omgekeerd is het jodendom, wat het is, juist omdat Jahwe tot God heeft. „Jahwe ist das triebhafte Judendum, der Glaube an ihn die Kraft auch des kleinsten schacherjuden Polens". (pag. 663).

Zeer nauw worden deze beide met elkander vereenigd, jodengod en jodendom. Het valt niet uit te maken, wat van beiden het beste is, ze zijn beide even verachtelijk. „Das jüdische Schmarotzertum als eine zusammengeballte Grösze leitet sich also her vom judischen Mythus der vom Gott Jahve den Gerechten zugesagten Weltherrschaft." (pag. 460)

Wij hebben in het eerste artikel gezien, dat de achtergrond van het Nationaal-Socialisme voor een zeer groot gedeelte beinvloed [8]) is door het Vitalisme en Mysticisme (verg. G. T. T. pag. 306, 309, 311), die beide een hartgrondigen afkeer hebben van het Theïsme, en een sterke neiging tot het Pantheïsme. De gedachte, de idee van een persoonlijk God, is op zichzelf reeds voor deze richting onverdragelijk. Laat

staan dan een persoonlijk God, zooals ons het Oude Testament hier openbaart. Een persoonlijk God, die de absolute is, en die dan ook volstrekte onderwerping eischt. „Der über allem thronende unnahbare furchtbare Gott, das ist der Jahwe des sog. Alten Testaments, den man mit Zittern lobt und in Furcht anbetet. Er schafft uns alle aus dem Nichts, er verrichtet, wenn es ihm passt, zauberische Wundertaten und bildet die Welt zu seiner Verherrlichung. Dieser syrisch-afrikanische Zauberglaube war aber trotz Feuer und Schwert dem Europäer nicht aufzuzwingen." (pag. 253).

Gelukkig, zoo juicht de schrijver, is in Europa door medewerking van Eckehart, en de geheele richting van het Mysticisme, Jahwe in Europa principiëel onttroond. (Verg. pag. 254 v.v.) *Gelukkig*, zegt R.

Want de verdere ongehinderde propaganda van deze Godsidee in Europa, zou ook niets minder beteekenen, dan de vernietiging van de edele Germaansche ziel. Het zou een moordaanslag zijn, op de schoone harmonie van gevoel en wil, die alleen bij het Noordsche ras tot uiting komt. (Verg. pag. 255.)

Eindelijk breekt het oogenblik aan, dat Europa wordt bevrijd van dezen woestijndaemon : Jahwe. Eindelijk komt de tijd, waarin Wodan geen doode religievorm meer is. „Die Entdeckung und Verkündung der unvergänglichen Freiheit der Seele war jene rettende Tat, die uns bis auf heute gegen alle Erdrosselungsversuche geschützt hat...... Im deutschen Mystiker tritt zuerst und bewuszt — wenn auch im Gewande seiner Zeit — der neue, der wiedergeborene germanische Mensch in Erscheinung." (Pag. 228.)

* * *

De gedachten van dezen Nationaal-Socialistischen leidsman over den jood, en de joodsche religie, zijn ons nu afdoende gebleken. Nog vinniger, zagen we, vlamt zijn haat op, zoodra de God der joden ter sprake komt. En *het boek* van dezen God moet het natuurlijk evenzeer ontgelden, en

dan speciaal het oude Testament, dat natuurlijk nog joodscher is dan het nieuwe. *Nog* joodscher dan het nieuwe, want ook het nieuwe is nog veel te joodsch.

Hierover spraken we echter reeds bij II. (Verg. G. T. T. pag. 325 v.v.) En toch wil deze beweging zich een christelijke noemen ? Hoe is dat mogelijk, wanneer ze zich geheel wil losmaken van het boek, waarmee het christendom staat of valt ? R. meent, dat hij zonder den bijbel vast te houden, toch den Christus kan vasthouden. Hij, en zijn enthousiaste jongeren scheppen eerst een tegenstelling tusschen den held Christus, eigenlijk een ariër, een germaansche figuur, en den joodschen Davidszoon. „Luthers Grosztat war in erster Linie die Zertrümmering des exotischen Priestergedankens, in zweiter die Germanisierung des Christentums. Das erwachende Deutschtum aber hat nach Luther noch zu Goethe, Kant, Schopenhauer, Nietzsche, Lagarde geführt, heute geht es in gewaltigen Schritten seinen vollen Erblühen entgegen." (p. 32).

En wat het *Oude Testament* zelf betreft, daarover wordt met een kort zinnetje dit denigreerend oordeel geveld : „Es saugt sich aus den Wurzeln germanischer Dramatik, seiner Baukunst und Musik mehr Kraft als aus den trostlosen Erzählungen des jüdischen Winkelvolkes," (pag. 33).

Het is dan ook niet te verwonderen, dat vele predikanten sinds de overwinning van Hitler openlijk durven zeggen en durven doen, wat zij van Rosenberg, tenminste mede van R. hebben geleerd.

Eén uit de velen is b.v. Dr. Kupsch, [8]) [9]) die het volgende propageert : „Wij nationaal-socialisten weigeren een kerk te betreden, waarin het oude Testament nog als een heilig boek geldt. De nationale eenheid moet worden bekrachtigd door het geloof dat het Oude Testament verzaakt." [10])

* * *

Dit Oude Testament is een rem geweest voor de doorwerking van de echt Germaansche wijsbegeerte en levensvisie.

Voor de wetenschap een sta-in-den-weg, die echter spoedig geheel zal worden opgeruimd. „Aus einer Weltanschauung, wie sie uns der alttestamentliche Jahwe vermittelt, konnte ebensowenig eine Wissenschaft unserer Prägung entwachsen, wie aus dem Dämonenglauben und Evolutionshypothesen afrikanischer Menschen. Aus diesem ewig fremden Gegensatz heraus ergab sich auch der Kampf des römisch-kirchlichen Systems gegen die germanische Wissenschaft". (pag. 135).

Niet alleen de wetenschap heeft hinder gehad van het Oude Testament, we mogen wel vragen, wat heeft nu *geen hinder* gehad van de heerschappij van het Oude Testament. Het geheele volksleven is in zijn vrije ontwikkeling geducht belemmerd geweest door de invoering in het noorden van dit joodsche boek. De geest van Zarathustra, die nog altijd leefde in het noordsche ras, kan dan pas weer opbloeien, wanneer voorgoed van de schouders wordt geschud het hinderlijk knellende juk van het joodsche raslooze universalisme, dat zich door middel van den bijbel in Europa had genesteld. (Verg. pag. 53).

Helaas is in den tijd van middeleeuwen en hervorming niet consequent genoeg gebroken met deze heerschappij uit het zuiden. „Die frohe Botschaft der deutschen Mystik ist von der Europa feindlichen Kirche mit allen Mitteln gedrosselt worden, ehe sie ganz erblühen konnte. Diese Botschaft war jedoch nie ganz gestorben ; die grosze Sünde des Protestantismus aber war es, anstatt auf sie zu hören, das sogenamte Alte Testament zum Volksbuch gemacht und den jüdischen Buchstaben als Götzen hingestellt zu haben." (pag. 227).

Het ras is *de norm*, en niet de Heilige Schrift, en gemeten aan de grondtrekken van het noordsche ras, waartoe heldhaftigheid en eer behoort, moet het Oude Testament vallen. Het is dan ook jammer geweest, dat Luther niet geheel en al heeft gebroken met deze niet-nationale norm. Zeker, hij is wel een groot Duitscher geweest, maar toch nog niet Duitsch

genoeg, want hij hield nog vast aan het Oude Testament. En zoo „lag der Wertmesser für unser Seelenleben ausserhalb des deutschen Wesens" (pag. 143).

En dan nog even in het voorbijgaan een staaltje, hoe grenzeloos oppervlakkig de kennis van Rosenberg is van Luther. Hij zegt, dat Luther zich later — te laat — losmaakte van de „Juden und Ihrer Lügen", und erklärte, dasz wir mit Moses nicht mehr zu schaffen hätten. [11]) Aber unterdes war die Bibel ein Volksbuch und die alttestamentliche „Prophetie" Religion geworden. Damit war die Verjudung und Erstarrung unseres Lebens um einen neuen Schritt vorwärts getrieben," (pag. 143/4.)

Gemeten aan de norm van de deugd van het noordsche ras kan het Oude Testament niet bestaan. Het *heldhaftige* wordt erin gemist, het Duitsche ! ! ! „Das jüdische Volk beginnt mit Viehzüchtungsgeschichten, die aber auch jeder Heldenhaftigkeit ermangeln ; seinen späteren Auszug aus Ägypten begleitet die Bibel selbst mit der Erzählung von den den Ägyptern gestohlenen Kostbarkeiten ; in den Betrügereien und im Schmarotzertum unter den Völkern des „gelobten Landes" selbst zeigt sich dann ebenfalls alles andere als eine Heroische Haltung." (pag. 152.)

* * *

Wil dan de schrijver in het geheel niet van openbaring weten ? Ja, wel van openbaring, maar niet van een „einmalige", ook niet van een heteronome, maar van een voortgaande en innerlijke openbaring, geheel in de lijn van zijn mysticisme. (Verg. Rosenberg, pag. 148.)

Krachtens zijn standpunt is het bij voorbaat uitgesloten, dat het Oude Testament, ook al zou het niet van de joden komen, ooit of te nimmer, openbaring, bron van openbaring, of norm van openbaring zou kunnen zijn.

Maar nu het van de *joden* komt, moet het zooveel te verder worden weggeworpen. Hetzelfde bezwaar, dat hij tegen het joden*volk* heeft, heeft hij ook tegen het joden*boek*, het is veel

te *materialistisch*. Volgens hem verheft het Oude Testament het luilekkerland tot religieus ideaal. Met het luilekkerland bedoelt hij dan de aardsch-joodsche verwachting van het Messiasrijk. Het Joodsch Chiliasme, zouden wij zeggen. In dat verband maakt de schrijver eenige zeer ware en waardevolle opmerkingen over den samenhang tusschen de joodsch aardsch gezinde Messiasrijkverwachtingen, en de socialistische verwachtingen van de heilsstaat. (Verg. pag. 365 vv.)[12])

* * *

Tot nu toe hebben wij de bezwaren en ergernissen tegen het Oude Testament-in-zijn-geheel aangehoord. Dat wil natuurlijk niet zeggen, dat in dit boek ook niet telkens tegen details van het Oude Testament zeer ernstige bezwaren door R. worden ingebracht. Alles noemen is niet noodig. Een enkel voorbeeld daarvan.

Natuurlijk kunnen de *Psalmen* geen genade vinden in zijn oogen. Van alle Jahwe-liederen moeten straks de kerkboeken worden gezuiverd. (Verg. pag. 606).

Het is of de oude ketter Marcion aan het woord is. De verschillende *personen*, die in het Oude Testament ten tooneele worden gevoerd, vervullen natuurlijk den schrijver ook met afschuw. Saul en Absalom krijgen er niet malsch van langs. (Verg. pag. 64 en 80).

De discipelen zijn jammerlijke lafaards, en hebben zoo in het geheel niets van de Duitsche helden. Hoe zouden zij ook ooit uit het toen alleen maar bestaande Oude Testament iets hebben geleerd, dat ook maar op moed geleek. „Während es für die älteren Germanen als Unehre galt, ohne den Führer und Herrn vom Schlachtfelde heimzukehren hat das jämmerliche Betragen der „Jünger" Christi im Garten zu Gethsemane...... hier bereits abgefärbt." (pag. 197).

Bepaald vermakelijk is het, wanneer wij van R. de bewondering hooren voor Petrus Waldez, in wiens hart de Germaansche heldenmoed klopt, evenals in zijn aderen het Ger-

maansche bloed nog vloeit. Die heldenmoed kwam het duidelijkst uit, toen hij zich verzette tegen de heerschappij van den Paus: Men moet Gode meer gehoorzaam zijn, dan de menschen". (Verg. R. pag. 105 v.v.)

Hier is de schrijver er klaarblijkelijk niet mee op de hoogte geweest, dat dit niet een woord is geweest van Waldez, maar van den jood Petrus ! ! !

De vereering van Paulus noemt schrijver een erfzonde van het protestantisme (pag. 31.) Want deze man is „fanatisch unduldsam" (pag. 68) en een vervalscher van het christendom, die zelf zijn vermenging van heterogene bestanddeelen uitvoerig beschrijft in Romeinen 9 tot 11. (Verg. pag. 91 v.v.) [13])

„Paulus hat das alte Testament in die Kirche gebracht, an dessen Einflusz das Evangelium, soweit dies möglich, zugrunde gegangen ist."

* * *

We hebben het boven gezien — zoo radicaal mogelijk keert zich Rosenberg af, niet alleen van het jodenvolk, maar ook van alles, wat maar in de verte aan hen herinnert. Ook van der joden religie, van der joden boek, van der joden God. En een nieuw dogma moet de zielen leiden en binden.

Het nieuwe dogma van het bloed, maar dan het bloed van het Germaansche ras, tegenover het bloed van het Goddelijk offerlam. „Katholizismus, Protestantismus, Judentum, Naturalismus müssen vor einer neuen Weltanschauung das Feld raümen, so dasz ihrer *nicht mehr gedacht werde,* [14]) wie der Nachtlampen nicht mehr gedacht wird, wenn die Morgensonne über die Berge scheint". (pag. 456).

* * *

Aan het eind van onze beschouwing gekomen, herhalen wij onze stelling uit het begin (verg. G. T. T. pag. 305), dat achter het Nationaal Socialisme bijzonder gevaarlijke beginselen leven. En dat wij, als Gereformeerden op geen enkele

wijze kunnen noch mogen meedoen met het koor der lofzangers van deze succesvolle beweging. En dat nog niet zoozeer om de, naar christelijke norm, ongeoorloofde houding tegenover de joden op zichzelf. Maar veelmeer staan wij vierkant tegenover het Nationaal Socialisme, om den *achtergrond* van dit anti-semitisme: de puur heidensche gedachte der rasverheerlijking of zelfverheerlijking-van-een-groep.

En nu moge het Fascisme of Nationaal-Socialisme zichzelf een *christelijke* beweging noemen. Wanneer zij tegelijkertijd aan het rasgevoel een normatieve waarde geeft [15]), doet het, wat de bijbel ons beschrijft in Daniël 2: *IJzer vermengen met leem.*

Daarom geldt ook van deze machtige millioenenbeweging, die steunt op voeten, ten deele van leem, ten deele van ijzer, dat de God des hemels een koninkrijk zal verwekken, dat in der eeuwigheid niet verstoord zal worden. Dat zal al die koninkrijken vermalen en teniet doen, (ook het koninkrijk der rassenverheerlijking), maar zelf zal het in alle eeuwigheid bestaan.

Dat eeuwig koninkrijk is gegrondvest in het dogma van het bloed, maar dan het bloed des lams!

---

[1]) En niet alleen de Hitler *vereerders* ook de bestrijders, of de sceptici ten aanzien van deze quaestie, beschouwen deze zaak m. i. veel te weinig principiëel.

De Telegraaf schrijft in een hoofdartikel 29 Maart 1933, hoeveel dwazer de Duitschers zijn dan de Hollanders. Wij kunnen hier vlg. de Telegraaf de zon in het water zien schijnen — en het is onbegrijpelijk, dat Duitschland niet van Holland heeft geleerd!! Alsof het niet om dieper liggende quaestie's ging!

Hier volgt dan bedoeld citaat uit de Tel.:

„Wij weten, dat de diamantindustrie door Joden is opgebouwd, dat zij welvaart binnen Amsterdam heeft gebracht en zijn er dankbaar voor. Vergelijk dit Nederlandsche standpunt met de bekrompenheid van het Duitsche.

Het is bitter dit alles te moeten neerschrijven, want het was sedert lang in de Nederlandsche pers gewoonte geworden het Joodsche vraagstuk als afgedaan te beschouwen. Men vermeed stelselmatig onderscheid

te maken tusschen Joden en Christenen. Beide partijen voeren er wèl bij. Terwijl de Joden zich ten volle konden ontplooien, was er toch geen sprake van een overmatigen beheerschenden invloed.

De nieuwe Duitsche regeering heeft de les, die Holland in het Jodenvraagstuk heeft gegeven, niet geleerd. Is het wellicht een gevoel van eigen minderwaardigheid, dat haar doet terugschrikken voor vrije concurrentie van alle staatsburgers in het maatschappelijk leven? Men zou het haast zeggen. Indien het niet dit gevoel is, van niet-opkunnen tegen de Joden, dan kan men haar houding slechts verklaren door het naloopen van demagogische leuzen."

[2]) Hoezeer Rosenberg als een radicale vertegenwoordiger van het Nationaal-Socialisme gelden kan, moge blijken uit hetgeen de Standaard-correspondent in Berlijn zegt (St. 26-9-'33) over Rosenberg. Hij is „de geestelijke leider van Hitler, en diens rechterhand."

En hoezeer het rassen-vraagstuk de kern is van het nationaal-socialistisch vraagstuk moge blijken uit den indruk dien dezelfde correspondent op dezelfde plaats geeft in deze woorden (waarin wij eenige cursiveeringen aanbrachten): Hier is waarlijk dieper gezien dan de sensatie-beluste, werkelijkheid van *geestelijken* aard negeerende woorden van de „Tel."

„Ook op het terrein van den godsdienst een hinken op twee gedachten en daardoor noodwendig een overhellen naar een richting, welke funest zal *moeten* blijken. Hoe langer hoe meer blijkt, dat het Nationaal-Socialisme bezig is te ontaarden en van een politieke beweging dreigt te worden een wereldbeschouwing, waarin voor den Middelaar geen plaats is. *Grondslag dezer nieuwe wereldbeschouwing is niet het algemeen, ongetwijfeld, Christelijk geloof, doch een rassentheorie, in haar practische uitwerking rechtdraads in strijd met het Christendom.* Vandaar, dat de strijd der Kerken in Duitschland zoo moeilijk is en dat wij met spanning afwachten, welke banen deze zullen gaan. Het is het Nationaal-Socialistische systeem onvermijdelijk, dat *alles gelijkgeschakeld* wordt, ook de confessie der Kerken. Doch hierdoor wordt *iedere souvereiniteit in eigen kring gedood.* Wat baat het, of de kerken in Duitschland thans meer bezocht worden dan voorheen ,wanneer hetgeen van de preekstoelen verkondigd wordt steenen is in plaats van brood? Wanneer aan onzen Koning de gehoorzaamheid moet worden opgezegd?

We willen voorloopig van de nieuwe toestanden in Duitschland afscheid nemen — in de toekomst zullen we voldoende gelegenheid hebben er nader op terug te komen. En met nadruk zouden we het nog eens willen zeggen: *men* blijve niet tegen den buitenkant aanstaren en *late zich niet verblinden door hetgeen men aan de oppervlakte ziet.* Ongetwijfeld is er een nieuwe geest van opwaking te constateeren en een

algemeene wil om met vereende krachten orde in den chaos te scheppen. Het enorme leger van ongewapende S.A.- en S.S.-mannen werkt zeker imponeerend. Maar daarmede zijn wij er niet. Aan dit alles ligt *een nieuwe levensbeschouwing ten grondslag, die de onze niet is en nooit kan zijn,* omdat ze uit de aarde aardsch is. „Terug naar den bodem!", is de zuiver ouderwetsche pantheïstische leus. Achter de krachtige en ook te verklaren enthousiaste roep om nationaal besef, leeft de roep van den eeuwigen verleider, die den Duitscher zijn standvastig geloof in den Zaligmaker ontnemen wil. Een boycot-actie mag in Duitschland niet zuiver zakelijk bekeken worden, omdat zij een andere tendenz bezit dan overal elders; *de haat van den Duitscher jegens den Jood kan niet losgemaakt worden van zijn Arische beschouwingen, die in den grond zoo afgodisch en heidensch zijn als men maar denken kan.* Maar de Duitscher zelf ziet dit niet in. Zal hij ooit? Ach, arme!"

[3]) Hoe groote plaats Rosenberg inneemt in de Partij reeds van den aanvang af moge blijken uit den indruk, dien (Ds. F.) D.(resselhuis) van O.(ldeboorn) in de Standaard schreef, nog vóór de grootheid van Hitler en nog voor de verdere opgang, dien Rosenberg maakte, over Adolf Hitlers medestrijder, Rosenberg:

„Zijn medestrijder *Alfred Rosenberg* is het daarin goed met hem eens; alleen.... deze gaat in zijn lijvig boek: ‚Der Mythos des 20 Jahrhunderts" nog verder, wijl hij als volslagen pantheist consequenter doordenkt. Omdat de radicale ideeën van Rosenberg heel wat rechts-staande leden van de N. S. D. A. P. veel te ver gingen, is het boek van Rosenberg niet als partijboek aanvaard, maar voor rekening van Rosenberg persoonlijk gelaten. Wanneer wij dit boek hier toch aanhalen, dan doen wij het allereerst hierom, wijl Rosenberg geen gewoon lid der partij, maar een harer voornaamste leiders is, en in de tweede plaats, omdat zijn gedachten over ras en volk wezenlijk met die van Hitler overeenstemmen.

Rosenberg is waarschijnlijk mede-opsteller van het program, hij is de eerste officieele verklaarder ervan, is hoofdredacteur van het partijdagblad: „Der Völkische Beobachter", is een der invloedrijkste Rijksdagleden van de Nazi's en bovendien voorzitter van den „Strijdbond voor Duitsche cultuur".

Dit kon reeds gezegd worden op 3 October 1932.

[4]) Over de overheerschende positie der Joden in Duitschland schreef het bij noot [1]) geciteerde artikel als volgt:

Inderdaad spelen de Joden in Duitschland een groote rol, een veel grootere dan hun op grond van hun aantal toekomt. Juist dat bewijst, hoe verkeerd de traditioneele anti-semietische politiek in Duitschland is geweest.

Alle groote banken zijn Joodsch. Bijna ieder betrouwbaar Duitsch dagblad, dat men in handen neemt, is door Joden geredigeerd en wordt door Joden uitgegeven. Op theater- en muziekgebied staan of stonden overal bekwame Joodsche regisseurs en dirigenten op den voorgrond. Op wetenschappelijk gebied hebben de Duitsche Joden verscheidene Nobelprijswinnaars geleverd, geen Duitsch tooneelman kan vergeleken worden met Max Reinhardt.

De paleizen, waarin Wertheim, Tietz en Kartsadt, om van de vele groote detailwinkels niet te spreken hun warenhuisbedrijf uitoefenen, staan onder Joodsche leiding en zijn met Joodsch geld betaald. Joodsche advocaten hebben evenals Joodsche geneesheeren de grootste praktijken. Dit alles hebben de Joden weten te bereiken, terwijl zij door iedereen werden tegengewerkt en terwijl iedere rechtgeaarde Duitscher ten minste in zijn hart deze ontwikkeling scherp veroordeelde.

Nergens in Duitschland bestaat er een Joodsch proletariaat, zooals men dat in onze Jodenbuurten kan leeren kennen.

Geen van onze groote dagbladen is zoo overheerschend Joodsch.

In onze financieele wereld spelen de Joden, die er eens den stoot toe gaven dat Amsterdam de eerste geldmarkt van Europa werd, nog altijd een belangrijke rol. Zij hebben echter geenszins het monopolie, dat zij in Duitschland bezitten.

Het is niet noodig een parallel te trekken met de toestanden bij ons te lande, want iedereen weet, dat het aantal Nederlandsche financieele instituten, waarin Joden geen rol spelen ver in de meerderheid is, terwijl er geen enkele groote Duitsche bank bestaat, die niet overwegend Joodsch is. Zelfs in den detailhandel hebben bij ons de Joden niet de plaats kunnen verwerven, die in Duitschland zoovele kleine en onbekwame winkeliers naijverig maakt.

Het waarschijnlijk eenige geval, waarin in Nederland de Joden een monopolie wisten te verwerven, is dat der diamantindustrie.

[5]) Dr. A. Kuyper, Liberalisten en Joden, A'dam 1878 zei reeds *toen:* „Al meer vestigt zich de aandacht der publieke opinie op den ongeloofelijken invloed die heden ten dage op de lotgevallen van Europa wordt uitgeoefend door de Joden.

Men komt van lieverlee tot de ontdekking, dat, onder den mantel van Liberalisme, metterdaad de Joden heer en meester in ons werelddeel zijn geworden, en niet slechts de publieke opinie in de meeste landen, maar ook de internationale betrekkingen tusschen de Kabinetten beheerschen". (p. 5)

Deze zin zou in 1932 letterlijk door Rosenberg ook kunnen geschreven zijn.

Evenzoo zou Rosenberg met innige vergenoegdheid lezen, wat de Calvinist Kuyper schreef:

„Althans dit staat vast, dat geen groote leening in Europa meer tot stand kan komen als de joodsche bankiers er zich tegen zetten, en evenzoo dat zij steeds geldmacht te over hebben, om op elke groote beurs van Europa den geldmeter te doen rijzen, of te doen dalen, naar het hun goeddunkt." (p. 12) en ..... „aan onze hoogescholen veroveren ze den éénen katheder na den anderen" (p. 13).

Maar welk een hemelsbreed verschil zoodra men niet blijft staan bij het *„dat"* de Joden zoo machtig zijn, maar vraagt naar het *„waarom"* hiervan. Dan hooren we Dr .A. Kuyper zeggen, dat „het steeds een natie met exceptioneele geestesgaven zou zijn; en dat het zoolang het zelf den Christus verwierp, steeds bondgenoot der machten zou blijken te zijn, die het Christendom bestrijden." (p. 14)

Reeds toen maakte Dr. A. Kuyper zich opzettelijk los van alles „dat ook maar van verre riekt naar de laatdunkende minachting, waarmeê men in sommige Duitsche kringen vooral, de Joden echt joodsch en al zeer onchristelijk, op alle manier achtervolgt." (p. 14/15)

Stel u eens voor dat nu iemand in Duitschland durfde zeggen, dat joden-vervolging — eigenlijk is .... *Joodsch-doen!!*

Geheel anders is de toon, die we beluisteren bij J. A. Wormser De kinderdoop, Amsterdam 1864 p. 4 vlg.

[6]) Zeer verre is het er vandaan, dat de Nazi's de vijandigheid tegen „de natie" hebben uitgedacht. Behalve wat we van Kuyper citeerden, leze men hetgeen Ds. Jac. v. Nes schrijft in de Macedoniër, jg 37 no. 4 p. 112 v.v. eerst over het verschil in de verhouding tot de Joden bij *ons* en die verhouding bij de *Duitschers,* en hij geeft dan het woord aan den ook ten onzent bekenden *Dr. von Harling,* dien èn Duitschland èn de Joden vurig liefheeft:

„Wij moeten bij de beoordeeling van de toestanden in Duitschland wel in rekening brengen, dat wij zooveel gemakkelijker tegenover de joden staan dan de Duitschers.

Wij hebben reeds eeuwen van ware tolerantie achter ons liggen. Wij zijn opgevoed in een van Anti-Semitisme zuivere sfeer. Nederland heeft onder de Joden in de gansche wereld een goeden naam. 't Is mij in gesprekken in 't buitenland met Joden steeds weer gebleken, hoe er onder het Jodendom met het grootste respect over ons goede land wordt gesproken.

En in Duitschland is de sfeer zoo heel anders.

Wij willen hier eens een stem laten hooren van een bekenden Duitschen vriend der Joden over het Anti-Semitisme in Duitschland, en wel van Dr. von Harling.

Wij cursiveeren, dat 't een referaat is van *'t vorige jaar*. Dr. von Harling wist toen nog niet, welk een loop de zaken in Duitschland zouden nemen. Daardoor temeer treft de toon van angstige zorg, die in zijn heele stuk doortrilt.

„Ons tegenwoordige Duitschland is het klassieke land van het Anti-Semitisme geworden, terwijl het moderne rassen-anti-semitisme in werkelijkheid in Frankrijk is ontstaan.

Het is een feit, dat juist vóór den oorlog en meer in 't bijzonder later in den tijd der algemeene ontbinding een groote invasie van Oost Joden in Duitschland over de grenzen kwam. Deze immigreerende Joden maakten zich vrij van wat zij tot hiertoe als bindende verplichtingen hadden beschouwd, zelfs in de sfeer der zedelijke begrippen.

En in de donkere dagen, toen alles in een ontbindingsproces als in een smeltkroes scheen te zijn, werd Duitschland het slachtoffer en de prooi van gewetenlooze en laagstaande elementen, die profijt dachten te trekken van Duitschlands hulpeloosheid.

Deze vreemde emigranten uit het Oosten verrijkten zich door spaarzaamheid en sluwe speculaties, waarbij zij niet zelden de toevlucht namen tot niet-eerlijke methoden. Het gebeurde b.v. in Leipzig, dat Joden zich van de armere wijken naar de deftiger wijken verplaatsten in den korten tijd van tien tot vijftien jaar. Het Duitsche volk zag dit niet graag, niet enkel uit naijver, maar ook wijl zij terecht de Joden wantrouwden en hen ervan verdachten geen eerlijke middelen te gebruiken.

Verder behoorden de Joden — die, welke in Duitschland geboren waren, maar vooral de geimmigreerde Joden — tot den politieken linkervleugel, die geen gevoel had voor historische tradities, en die òf het Manchester liberalisme òf de socialistische en communistische revolutie als 'n werkelijken vooruitgang beschouwde.

Het is werkelijk niet vreemd, dat Joden niet diep geworteld zijn in het organisme van het volk, en meer internationaal gevoelen dan anderen.

Hier moet nog aan toegevoegd worden dat zij, wijl de Messiaansche idee niet geheel in hen gedood was, zich met de revolutionaire partijen verbonden, die 'n nieuwe wereld beloofden te brengen.

Toen nu de reactie opkwam tegen den gruwelijken vrede en de verdrukking der Duitsche natie, keerde de haat zich in de eerste plaats tegen de Joden, die in de politiek het internationalisme hadden bevorderd en op deze wijze sterk de politieke aangelegenheden hadden beinvloed.

Wij hadden in Duitschland al genoeg van den vreemden invloed, met name dien van Rome. Maar sterker dan tegen dezen kwam het volksgevoel in opstand tegen den Joodschen invloed; hier spraken beide: religie en bloed.

Het derde feit is, dat de Joodsche geest sinds de dagen van Mozes Mendelsohn bijzonder bevrucht is door den Duitschen geest en op buiten-

gewone wijze ermee verbonden is ; dit is het geval op alle terreinen van het geestelijke leven.

Met grooten honger naar cultuur wierp de Reform-Jood zich in den stroom van het Duitsche geestelijke en met name van het intellectueele leven, en door zijn schitterende gaven voor wetenschap en kunst, voor rechtsgeleerdheid en medicijnen, voor litteratuur en in 't bijzonder voor de journalistiek, verkreeg hij een invloed, die in den loop der tijden al meer wies ; 't is niet waar, dat deze invloed in alle gevallen slecht was, want Joden hebben nuttige diensten bewezen aan de Duitsche cultuur.

Maar in weerwil hiervan, ofschoon zij deelnamen in de cultureele belangen, toch werd van de Joden veel als vreemd ondervonden ten opzichte van den geest van het Duitsche volk.

Hier komt bij, dat vele van de meest ontbindende zedelijke invloeden in kunst, litteratuur en journalistiek joodsch waren.

Reeds de intellectueele overproductie, de voorspoed, en het vertoon, waarmee de Joden hun successen laten uitkomen ,zoowel als de oppervlakkigheid, die zeer dikwijls achter hooge gedachten en uitstekende uitdrukkingen verborgen is, maken waarschijnlijk, dat er geen vertrouwelijk verkeer tusschen den Joodschen en den Duitschen geest kon ontstaan.

[7]) Lintwormen.

[8]) Dat inderdaad het standpunt inzake het *Oude Testament* beslissend is over het meegaan met de Hitlerbeweging, ja of neen, blijkt ook uit het wassend aantal populaire boeken en brochures over deze vraag. Als voorbeeld noem 'k wat ik hier juist aangekondigd lees in „Zur Freiheit" 5 Jg 5 Heft Juli/Aug. 1932 (reeds voor de doorbraak van de Hitlerbeweging geschreven !) Anstösze des Glaubens im Alten Testament von Kirchenrat Lembert, München. In de bespreking van dit werk wordt dan dit onmiddellijk op den voorgrond gesteld :

Die Vertreter der Kirche und des biblischen Christentums haben gegenüber der starken völkischen Bewegung, die heute durch unser Vaterland geht, die verantwortungsvolle Aufgabe, die evangelische Botschaft und die Gottesoffenbarung der Heiligen Schrift mit ganzen Ernst kraftvoll und wirksam zu vertreten. Zu den entscheidenden Fragen gehört die um das Alte Testament.

Der religiöse Hochwert des Alten Testaments, seine Bedeutung als Lehrbeispiel für das Walten Gottes in der Geschichte der Völker und Menschen, seine unlösbare Verbindung mit dem neuen Testament werden in durchweg leicht verständlicher Sprache, mit vollgewichtiger Begrünung verteidigt. Diejenigen Punkte, an denen mancher aus völkischen oder rationalistischer Gründen Anstosz nimmt werden besonders eingehend erörtert ; so z. B. der Charakter des Volkes Israel als eines von Gott auserwählten Volkes, die der wissenschaftlichen Naturforschung

scheinbar wiedersprechende Schöpfungsgeschichte, die biblische Erzählung vom Sündenfall und die „unmoralischen" Sündengeschichten aus dem Leben der Erzväter und jüdischen Könige. Gegen den Rassenhochmut wendet sich der Verfasser in beachtenswerten Ausführungen. Da Kirchenrat Lembert als ein begeisterter Freund des Nationalsocialismus bekannt geworden ist, seien besonders diejenigen auf seine Darlegungen aufmerksam gemacht, die in der Hitler-Bewegung stehen.

9) Vergelijk overigens over die *Anstösze zelf*, hetgeen Dr. H. Bavinck schrijft Dogmatiek 3 III p. 126 v.

Het blijkt daar, dat *lang* voor het Nationaal-Socialisme opstond dezelfde grieven tegen den Bijbel (O. T.) werden uitgesproken. Oude min of meer rustende ketterijen, worden door het Nat.-Socialisme a.h.w. weer *geactiveerd*, omdat ze *mede* de *oorzaken* waren van het ontstaan van het Nationaal-Socialisme.

Vergelijk ook, wat Dr W. H. Gispen schreef in de Reformatie XIV no. 4 De waarde van het Oude Testament „er bestaat een leerplan, dat de Oud-Testamentische stoffen door Duitsche vervangt en aanwijzigingen geeft voor een „religieuze" behandeling der sprookjes en levens van Duitsche grooten als Luther, Beethoven, Bach. Men zal voleindigen met het oud-Germaansche heidendom."

10) Verg. over dezen Ds en zijn stelling De Standaard 15-VI-'33.

11) Hierbij schijnt R. geheel over het hoofd te hebben gezien, of niet te hebben geweten, dat Luther met dien eenen naam *Mozes* bedoelde: het gerechtvaardigd worden door de werken der wet.

Dit zijn toch onvergeeflijke blunders, voor iemand, die in geestelijk-religieuze vragen een woord wil meespreken; meespreken voor het oor van millioenen!

12) Eenzelfde beschouwing, maar uitvoeriger en beter gedocumenteerd vinden wij ook in de dissertatie van Dr. R. B. Evenhuis over Bengel en zijn biblicisme. Ik heb die nu niet bij de hand, maar het staat in een der slothoofdstukken.

13) Hoe ten eenenmale vreemd R. is, aan wat we noemen de analogia fidei, blijkt wel uit deze allerzonderlingste exegese die hij geeft van Paulus' beschouwing over joden en heidenen, onder het beeld van stam en loten.

14) Deze cursiveering is van mij, P. P.

15) Zeer velen zien niet, dat hier vermenging plaats heeft en worden verblind doordat het Nationaal-Socialisme aan het Christendom mede een

grooten dienst heeft gedaan, toen het de godloozenbeweging onderdrukte en het communisme verbande.

Ook onder de Gereformeerde jongeren zijn er zeer velen, die worden bekoord door het Nationaal-Socialisme, en daarbij zich gretig beroepen op, wat ze noemen den positief-Christelijken grondslag van deze beweging, zooals die vervat is in art. 24 van het program. Ze vergeten echter, dat deze zg. positief-Christelijke grondslag pas *volgt* op een beslist anti-Christelijke stelling in hetzelfde 24e artikel. Het geheele artikel 24 luidt immers :

Wij eischen de vrijheid van alle godsdienstige confessies in den staat, voor zoover zij diens bestaan niet in gevaar brengen of in strijd komen met het *gevoel van zedelijkheid en moraal van het Germaansche ras.*

De partij als zoodanig vertegenwoordigt het standpunt van een *positief Christendom,* zonder zich echter confessioneel aan een bepaalde belijdenis te binden. Zij bestrijdt den *joodsch*-materialistischen geest in ons en buiten ons, en is overtuigd, dat een duurzame genezing van ons volk slechts van binnen uit bereikt kan worden op de basis : „Aller nut boven eigen nut." (vgl. Stand. 27 Sept. 1932).

Vergelijk ook Dr J. Severijn, De Staatsleer van het Fascisme, Anti-Rev. Staatkunde 3 maandel. orgaan 3e kw. 1930 p. 181 v.v. Deze schrijft o.a. : De verhouding van het Fascisme tot de Kerk is daarom een der voornaamste stukken, waardoor de toekomst van het Fasicsme zal worden bepaald (p. 211).

Over de meer „technische" zijde van dit vraagstuk oriënteert Dr H. Dooyeweerd De Grondwet van de nieuwe Duitsche Evangelishce Kerk en de positie der Gereformeerden in de „Landskerken", Anti-Rev. Staatkunde maandelijks orgaan IX (1933) Oct. p. 433—446.

KRONIEK.

Nieuw jaar. — Eenheidspogingen. — Friesche preeken. — Trouw aan Synodebesluiten.

Van *Seneca* is het volgend oordeel bekend :

„Niemand komt mij ongelukkiger voor, dan de man wien nooit een ongeluk is overkomen. Hij is niet in de gelegenheid geweest zijn krachten te beproeven ; de goden hebben een veroordeelend vonnis over hem uitgesproken. Hij is hun onwaardig voorgekomen om Fortuna te overwinnen."

De wijsgeer zou waarschijnlijk zijn schouders opgehaald hebben, wanneer men hem met Nieuwjaar een zegenwensch toegezonden had : „Wat is zegen ?"

Meestal niet het snel gedijen.

Zijn de jaren, waarin we onze fraaie kerken bouwden ; orgel aanschaften steeds nog even mooier dan de naburige kerk er kort geleden een aangeschaft had ; kerkeraadsleden den nieuw-beroepen predikant ontmoetten met de verzekering : Het beste is voor onze kerk net goed genoeg ; zijn de jaren, waarin wij alles uit ruime beurs deden, jaren van werkelijken zegen geweest ?

Wanneer ge van dorpen komt, waar — om de armen en de kerk in stand te houden — in onzen tijd van werkeloosheid en achteruitgang arbeiders, die elf gulden verdienen wekelijks één gulden van hun loon vrijwillig afstaan, dan beginnen wij te twijfelen welke tijd voor onze kerken gezegender is.

Onze Chr. Encyclopaedie vertelt van *Pestalozzi* die een baanbreker geweest is, en een groote hervorming in ons onderwijs heeft gebracht, dat hij om zijn mislukkingen en ongelukken door de straatjeugd *„Herr Pestilenz"* werd nageroepen.

We moeten in onze qualificaties van het jaar, dat onder

schijnbaar zoo ongunstige omstandigheden is aangebroken, niet op die straatjeugd gelijken......

Laten we voor 1934 hopen, dat aan het ongeluk, waardoor we op velerlei manieren getroffen worden, het geloofsleven zijn krachten beproeven zal. Toont het vruchten als in de kleine kerk hierboven besteed, dan is dat waarachtige zegen.

Zegen Gods, vooral aan zijn kerk-in-druk beloofd.

Dit ervaren tot onze blijdschap ook onze Geref. kerken even over de grens. De Ref. K. Z. schreef begin December, dat op de Synode der Altreformierten Kirchen op 6 Dec. te Bentheim vergaderd, de kerkelijke positie in Duitschland besproken was :

> „Dabei drückt die Synode ihre grosse Freude darüber aus, dass in den gegenwärtigen Kirchlichen Kämpfen die Frage nach dem reformierten Bekenntnis und reformierter Kirchenverfassung lauter denn zuvor vernommen wird. Sie hofft zu Gott, dass diese Kämpfe zu einer Kirche führen mögen, die wahrhaft reformiert in Lehre, Dienst und Zucht alle diejenigen umfasst, die auf dem Boden des reformierten Bekenntnisses stehen. Die Synode gelobt, fürbittend diese Sache in den Gebeten zu gedenken......"

Onze Duitsche broederen kunnen er van verzekerd zijn, dat zich tot dit gebed ook velen in Nederland voelen gedrongen, die de moeilijke positie begrijpen, waarin bijzonder onze Reformierten en Altreformierten Kirchen zich in Duitschland bevinden.

We kunnen echter ook voor eigen Vaderland denzelfden wensch overnemen, door de Synode van Bentheim geuit ; nl. dat dan wel niet een politieke-kerkelijke strijd als ginds, maar wel de ernstige tijdsomstandigheden tot een kerk mogen leiden, die aldegenen omvat, die op den bodem der gereformeerde belijdenis staan.

Ds. Janssen (Chr. Geref.) heeft beschamend gevraagd, of we wel voor die eenheid ook *gebeden* hebben ?

Dien weg moet het uit. De eenheid, waartoe de Synode van Middelburg een pad bedoelde te banen, moet in al onze kerken meer tot een gebedszaak worden. Het is verblijdend, dat een gezaghebbend persoon in Christelijk Gereformeerde kringen in deze waarschuwing zoo geheel het accent legt, waar ook het uitnemend en overtuigend rapport van *Ds. Den Houting* het leide.

Wij behoorden en behooren nog zelf tot degenen, die de pogingen taxeerend op haar nuttig effect er sceptisch tegenover staan, maar wij willen ons gaarne laten corrigeeren, wanneer zoowel het rapport als Ds. Janssen, die feitelijk hetzelfde zegt, ons vermanen :

> „Als wij het doen uit gehoorzaamheid aan God, doen wij het toch in biddend vertrouwen, dat God in den weg van gehoorzaamheid Zijn vaak verrassenden zegen niet onthoudt."

Laten wij ons van weerszijden opmaken en bouwen ! Reeds nu is eenigermate de invloed te bespeuren, die de daad der Middelburgsche Synode op den toon onzer onderlinge disputen begint te hebben. Hoe weinig het overigens de bedoeling der Gereformeerde kerken is om de broeders, die met ons op dezelfde belijdenis staan als „vette kluif" op eigen bord te halen, kunnen de Acta leeren.

Het zou niet kwaad zijn, wanneer van meergenoemd rapport degenen, naar wie in de Chr. Geref. kerken gaarne geluisterd wordt, ernstig kennis namen ; nog beter, wanneer hun bladen het zelf onder de oogen hunner lezers brachten en het in den geest van Ds. Janssen wilden bespreken.

Intusschen is het nu ook wenschelijk, dat wij zelf ons ook in eigen kring onthouden, van dingen, die de gemeenschap in saamwerking onzer Gereformeerde Kerken eer schaden dan voordeelig zijn.

Het lijkt ons wel zeer in strijd met die zoo noodige eenheid in eigen gelederen, wanneer de actie om *het Friesch de taal van het openbare, kerkelijke en ambtelijke leven in Friesland*

te maken gestadig sterker zou worden. Dat knappe Friesche dominees in die beweging leiding geven is niet onbedenkelijk. De kerkeraad van Leeuwarden weigert tot dusver brieven in behandeling te nemen, die in 't Friesch aan hem gesteld worden ; maar het geval is volstrekt niet denkbeeldig, dat in dorp of stad, met een volbloed Friesch-sprekend dominee, en een meerderheid van oer-Friezen in den kerkeraad, zulke brieven niet alleen behandeld worden, maar men er ook de discussies in 't Friesch voert. Consequentie daarvan is, dat stelselmatig alle „vreemde" broeders uit het ambt geweerd worden.

Gedekt wordt dit dan door het motief, dat Friezen alleen de ziel van het volk voldoende kunnen leeren kennen.

Ik hoop het ! Maar dan staan wij, Gelderschen, Hollanders, Zeeuwen en Stichtenaren wel ver achter bij de Friesche collega's. Want ik herinner me b.v. uit Zeeland, hoe daar Dr. Wagenaar, en andere thans nog levende emeriti jaren lang met grooten zegen gearbeid hebben en de ziel van het Zeeuwsche volk niet zoo goed en misschien nog beter hebben leeren kennen, als iemand die zelf Zeeuw was ; ze leefden in 't hart van hun gemeente. Is nu de ziel van een Fries voor den vreemden „Hollanske dûmmy" onbereikbaarder dan de ziel van een Zeeuw voor den vreemden Frieschen „domenie" ? Zijn de stoere Calvinistische Friezen opgevoed door een *Frieschen* Bijbel, een *Friesche* Standaard, een *Friesche* Heraut ? Zijn de redevoeringen van Dr. Kuyper, Talma, Vonkenberg voor stampvolle zalen minder in de ziel van oudere en jongere Friezen ingedrongen, omdat ze in 't Nederlandsch uitgesproken werden, dan de speeches in 't Friesch in de liturgische jeugddienst van onlangs ?

Drijf niet zoo, mannen broeders !

Werp onbedoeld geen steen op de vele dominees, die zelf geen Friezen, toch met grooten zegen in uw provincie gearbeid hebben, bij wie uw eigen vaders en moeders, uw grootvaders en grootmoeders de woorden der zaligheid gehoord hebben ; door wie gij zelf in uw godsdienstig leven opgevoed zijt.

Wij verachten de Friesche beweging niet ; maar wanneer het „Selskip" door deze actie om ook de kansels te winnen voor de niet-Nederlandsche taal in een Nederlandsche provincie, „een oplossing tracht te vinden voor de vraag hoe men het recht der Friesche taal kan verzoenen met den gang der historie, waarin die taal niet tot haar recht gekomen is," dan vragen wij ons toch af : Meent gij nu in gemoede dat in een tijd, waarin alle talen de nivelleerende en ausgleichende invloeden der toenemende communicatie tusschen landen en gebieden ondergaan, de taal van úw land, die zelfs door den gang der historie niet tot haar recht is gekomen in tijden, die voor haar zelfstandige bewaring en ontwikkeling veel en veel gunstiger waren, door een *kunstmatige* en geforceerde actie tot dat recht alsnog zal kunnen komen ?

Wie verklaart ons dien „gang der historie" ?

Maar de beweging om de kerken asyls voor de Friesche taal te maken, kon wel eens oorzaak worden, dat die kerken nog meer dan anders buiten den stroom van het leven, dat is de gang der historie kwamen te staan.

Men heeft gesproken van Friesche Monroe-leer ; ik begrijp niet, dat zulke Friezen nog gebelgd kunnen zijn, wanneer men in Duitschland de Ariër-paragraaf ook voor de kerken tot wet wil maken.

„In Friesland alleen Friezen op den kansel," ligt dat zoo ver af van de beruchte wering niet-Ariërs uit openbare ambten ?

Nederland doet goed op zijn zaak te letten ; ging het zoo door, dan deden de overige provinciën op den duur verstandig vor hun ambten zoo min mogelijk Friezen te benoemen.

In een onzer Kerkbodes bespreekt H. A. het verzuim, door talrijke kerken gepleegd om de door de Generale Synode uitgeschreven collecten te houden.

Het kwam hem zelfs ter oore, dat een bepaalde collecte, door de Synode uitgeschreven, slechts door 300 van de ongeveer 750 kerken gehouden was.

Zeer terecht wordt dit ongepast willekeurig genoemd. Daar

wordt door talrijke deputaten, die in de hun opgedragen taak soms tot zeer belangrijke vaste uitgaven aan salarissen, huur van gebouwen e. d. genoodzaakt zijn, steen en been over geklaagd, dat men als kerken in Synode wel gezamenlijk een besluit neemt, maar zich lang niet gezamenlijk ook aan dat besluit houdt. Het advies, om bij de jaarlijksche kerkvisitatie aan kerkvisitatoren een collecte-rooster te doen overleggen, opdat zij kunnen nagaan of de kerkeraad de door de Synode uitgeschreven collecten inderdaad op den rooster heeft geplaatst, schijnt ons toe wel baat te kunnen brengen.

Z. v. D.

RECENSIEN.

Dr. M. C. Slotemaker de Bruine : **Adolf von Harnacks Kritische Dogmageschiedenis.** 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1933.

Dit werkje zal door hen, die zich voor de Dogmahistorie interesseeren, met blijdschap worden begroet als een zeer waardevolle weergave van gedeelten van Harnacks werk, en als een zeer bruikbaar hulpmiddel bij de bestudeering van Harnack. Het bedoelt een schets te zijn (p. VII, 91) doch het is misschien juister getypeerd als een bundel fragmenten. Immers, niet alleen wordt vanzelfsprekend al het biografische weggelaten, en verder uiteraard op allerlei nevenarbeid niet ingegaan, maar er ontbreken ook hoofdzaken, of ze worden slechts even aangestipt. Doch in die „fragmenten", die ons geboden worden, ligt dan ook een veelszins verdienstelijke teekening van menig belangrijk stuk uit Harnacks werk.

Het boek bestaat uit vijf hoofdstukken, benevens de onmisbare inleiding en het even onvermijdelijke slot. Daarbij zijn, uit het oogpunt van weergave en typeering, waardevolle deelen. Duidelijk blijkt, dat de schrijver zich van Harnacks werken niet alleen, maar ook van zijn „Umwelt", behoorlijk op de hoogte gesteld heeft. Mooi zijn in het eerste hoofdstuk de uiteraard beknopte teekening van Harnacks historische plaats en zijn verhouding tot Ritschl en de Hegelianen (p. 14—19) ; de typeering van Harnack als historicus (p. VII, 1, cf. p. 93) ; de beschouwing over diens „fenomenologische" kijk op de dingen (p. 8 v.), en over zijn anti-philosophisch en apologetisch standpunt (p. 2). Niet geheel zoo scherp is de schets van de verhouding tusschen Christendom en algemeene religie (p. 3), waar niet duidelijk genoeg uitkomt, wat de achtergrond van de Christendomwaardeering bij Harnack is, n.l. zijn vereering voor den persoon van Jezus. Ook is bij het spreken over het „eerste" en „tweede Evangelie" (p. 4),

iets aan scherpte verloren gegaan, doordat schrijver hierbij niet Harnacks desbetreffende artikel in zijn gebundelde redevoeringen, maar zijn weergave in het hoofdwerk heeft geciteerd.

Hoofdstuk II licht heel goed in over Harnacks canongeschiedenis (p. 20 v.), en bevat verder lezenswaardige paragrafen over Marcion (p. 26 v.), en over den strijd met Zahn (p. 33 v.). Hoofdstuk III is voor dat deel van den strijd uit de 4e eeuw, dat S. behandelt, zeer oriënteerend. Over de keuze van het deel, — als dan per se een keuze gemaakt moet worden —, zou men kunnen verschillen.

Het mooiste deel van het boek zijn de hoofdstukken over Augustinus en Luther (IV en V). Daar geeft de Sch. niet alleen een vrij breede en heldere schildering van Harnacks werk, maar laat ons ook zien iets van het waarom. Wie, zonder diep op Harnacks eigen werken te kunnen ingaan, toch zijn beschouwing over deze groote figuren wil kennen, leze deze hoofdstukken van dit boek.

Minder dan de lezing van de afzonderlijke deelen bevredigt een overzicht van het geheel. Het is zonder twijfel geschikt om de aandacht te vestigen op wat de schrijver blijkbaar als het belangrijkste beschouwt, de pas genoemde figuren naar Harnacks visie. Hij noemt trouwens Augustinus het hoogtepunt van Harnacks belangstelling (p. 75), en zegt, dat Harnacks geheele werk rust op één der conclusies bij Luther (p. 84). Maar het is de vraag of deze nadruk gerechtvaardigd is.

Harnack is toch allereerst, omnium consensu, historicus van de eerste drie eeuwen; daar ligt zijn groote kracht, daar is hij het meest oorspronkelijk, daar ook komen zijn typische gezichtspunten het sterkst uit. Nu stem ik toe, dat juist dit eerste deel van Harnacks hoofdwerk zich minder goed leent voor een korte weergave, maar de schrijver geeft het in het geheel niet weer, doch beperkt zich tot de canongeschiedenis en verder tot enkele opmerkingen.

Zoo krijgen we een coördinatie in de hoofdstukken van :

Harnacks dogmenhistorische arbeid, het Nieuwe Testament, het christologisch dogma, Augustinus, en Luther : een coördinatie, die in het minst niet bevredigt, noch aan den eisch van historischen samenhang, noch aan dien om een schets te leveren van Harnacks dogmahistorisch denken en arbeiden.

Verder is het gevolg hiervan, dat over het hoogst typische bij Harnack, het ontstaan van het dogma, ongeveer niets wordt gezegd ; dat Marcion onder het hoofdstuk van het Nieuwe Testament besproken wordt ; dat ook de verhouding tusschen het wordende dogma en het Nieuwe Testament aan onze aandacht ontsnapt. En, logisch, kan ook de ondergang van het dogma niet die aandacht krijgen, die deze stelling van Harnack waard is. Zelf levert de schrijver dan ook nauwelijks een critiek hier. (cf. p. 88 v.)

Nu kan het zijn dat de S. in vele dingen hier het met Harnack eens is ; het is hier niet de plaats om daarover te discussieeren. Voor mijn veel ernstiger bezwaren, dan de S. noemt, zij verwezen naar mijn boek over dit onderwerp.

De schrijver is het op verschillende punten met Harnack in elk geval oneens. Juist lijkt mij zijn critiek op Harnacks „katholiek" dogmabegrip (p. 2, 7, 74, 92) ; op het verwaarloozen van het „bindend karakter" van het Evangelie (p. 13 ; hier van „dogma" te spreken is minder juist) en van voorcanonische gebondenheid aan het Evangelie (p. 35) ; op het al te constructieve van Harnacks geschiedenisconceptie (p. 19). Ook wijst hij terecht op het misverstaan van Athanasius (p. 42 v.), de onjuiste verhouding tusschen vroomheid en leer bij Augustinus (p. 58, 73) en de eenzijdigheid in de teekening van Luther (p. 82).

Men weet echter niet zeker ; waarom gaat schrijver niet nader in op Harnacks eigenlijke principia : zijn houding tegenover het dogma, zijn theorie van de helleniseering, zijn Christologie, welke toch zijn geheele geschiedenisconceptie beheerschen ?

Of staat dit in verband met Schr. eigen standpunt ? Uitlatingen als, dat men van „rechts" niet van een dogma in ver-

band met historie wil weten (p. 94), wijzen in die richting. Dit is toch wel een eenigszins eenzijdige teekening van „rechts!" Rechts beteekent in ons spraakgebruik toch niet Roomsch-katholiek! Ja, tegen een dogmageschiedenis, die *daarin bestaat,* dat de verschillende tijden der kerkgeschiedenis op hun dogmatische bestanddeelen worden onderzocht (p. 92), zou „rechts" wel ernstig bezwaar maken. Maar is dat wel dogmageschiedenis? En is het wel juist, dat *Harnack* het dogma een eigen plaats heeft gegeven binnen de wereld van het christelijk denken door het scherp als gezageischende kerkelijke leerstelling te omschrijven (p. 92)?

Zoo staat o.i. dit werk naar zijn refereerende kant hooger dan naar zijn systematische en critische zijde. Dat is in verband met de doelstelling, te zien in welke zin Harnacks arbeid tot een critische dogmengeschiedschrijving heeft bijgedragen, een leemte. (p. VIII).

Nog een paar kleinigheden. Wat het literaire aangaat, bij alle lof, die men moet hebben voor de (in nieuwe spelling) goed verzorgde taal, is het eenigszins storend, dat S. niet overal dezelfde regels van interpunctie volgt. Ook is het niet zonder bezwaar, dat ook de meest kenmerkende stellingen in vertaling worden gegeven. S. bedoelt toch te schrijven voor een publiek, dat Duitsch verstaat? Twijfel over de juistheid rees bij mij, waar S. Harnacks definitie van dogma vertaalt, en „ausgeprägt" weergeeft door: „geijkt", (p. 7), terwijl hij het later overzet door: „uitgedrukt" (p. 37). Beteekent „darstellen" in deze definitie (p. 7) precies hetzelfde als het Nederlandsche „vormen"? Het was misschien beter geweest om dergelijke belangrijke zinnen onvertaald te laten.

De eindindruk is, dat hier voor ons ligt een belangrijke bijdrage voor de kennis van Harnacks hoofdwerk, die echter niet geheel bereikt, wat ze bedoelt; als *bijdrage* echter zeer waardevol om Harnack beter en sneller te verstaan. En daarmee heeft de schrijver zonder twijfel voor een groot deel zijn doel bereikt en de studie van dezen groote en die der Dogmenhistorie een dienst gedaan. K. SIETSMA.

Ambtsagenda voor predikanten 1934. Vierde jaargang. Bewerkt door *B. Hagenaar* en *A. J. Wormgoor.*
Meppel, Ten Brink en Stenvert en Zoon.

Dit is een uitstekende agenda voor onze predikanten. Bezwaren die wij bij een vorigen jaargang releveerden, zijn thans vrijwel vervallen. Deze agenda is ook op tijd verschenen.

T. HOEKSTRA.

J. H. Kuyper. **J. G. Scheurer. Missionnair-arts.**
Den Haag. J. N. Voorhoeve, 1933.

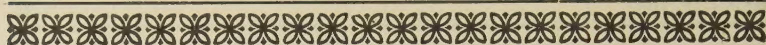
Inderdaad, Scheurer was een man met een rotsvast geloof, en met een buitengewoon krachtige liefde voor den dienst des Heeren. Menige gebeurtenis uit zijn leven legt daarvan getuigenis af. Het is een goede gedachte geweest van Mejuffrouw J. H. Kuyper, dat zij met vlotte pen het leven van Scheurer, vooral van de jaren in Indië, heeft beschreven, en het is evenzoo een fijn idee van den heer Voorhoeve geweest, om dit boek in de serie fakkeldragers op te nemen.

T. HOEKSTRA.

A. R. Zalman-Marda. **Joseph Zalman. Een gezondene uit Israël.**
Den Haag. J. N. Voorhoeve. 1933.

Op een mooie wijze vertelt Mevouw Zalman hier van den man, die om Christus' wil veel geleden heeft, maar ook de blijdschap over de verlossing door Christus mocht genieten. Wat moet men zijn Heiland liefhebben, om te verduren wat Zalman in zijn leven te doorworstelen had. Ik kan dit boek aan ieder vriend van de Zending onder de Joden hartelijk aanbevelen.

T. HOEKSTRA.

ONTVANGEN BOEKEN.

J. H. Kuyper. J. G. Scheurer. Missionair-arts. De man van het rotsvaste geloof.
Den Haag. J. N. Voorhoeve. 1933.

J. G. Woelderink. Separatisme en wereldgelijkvormigheid.
Maassluis. Administratie van „De Waarheidsvriend" 1933.

J. van Nes Czn. Het Jodendom.
Kampen. J. H. Kok. 1933.

Dr. K. Dijk. Het rijk der duizend jaren.
Kampen. J. H. Kok. 1933.

Ambtsagenda 1933, bewerkt door B. Hagenaar en A. J. Wormgoor.
Meppel. Ten Brink en Stenvert en Zoon.

J. A. Tazelaar. Boekbeoordeeling van Jachin 1933.
Haarlem. A. Verleur 1933.

Dr. L. J. van Holk. Wat is systematische Theologie.
Leiden. Instituut voor Syst. Theol.

Th. Delleman en *W. E. Gerritsma.* De Geref. kerken. Tweede druk.
Aalten. N.V. De Graafschap. 1933.

Th. Delleman en *W. E. Gerritsma.* Geref. Geloofsleer.
Aalten. N.V. De Graafschap. 1933.

Algemeen Nederl. Tijdschrift voor Wijsbegeerte en Psychologie. 27e Jaarg. Afl. 1.
Assen. Van Gorcum en Co.

Dr. P. A. Diepenhorst. De Eigendom.
Kampen. J. H. Kok. 1933.

Dr. W. Leendertz. Dogma en existentie.
Amsterdam, Keizersgracht 104. H. J. Paris. 1933.

A. R. Zalman-Marda. Joseph Zalman.
Den Haag. J. N. Voorhoeve. 1933.